

ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА ПЕДАГОГИКА

Вяра Николаева Цветанова

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертация на тема:

**ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СЕМЕЙСТВОТО
В ПРОЦЕСА НА ИЗГРАЖДАНЕ НА
ПРИЕМНИЧЕСТВОТО**

За присъждане на образователна и научна степен
„доктор“,
по научна специалност: Теория на възпитанието и
дидактика (Интеркултурно образование),
професионално направление 1.2. Педагогика

научен ръководител: доц. д-р Траян Попкочев

Благоевград
2017

Дисертационният труд е в обем 283 страници. В структурно отношение се състои от увод, три глави, обобщения и изводи, заключение, приноси, литература и приложения. Основният текст на дисертационният труд е 249 страници, 34 страници - литература, приложения, включително списък на използвани съкращения. Трудът съдържа 9 фигури, 2 скали и 1 таблица. Използваната литература включва общо 181 заглавия, в т.ч. на кирилица – 125, на латиница – 11 и 45 уеб базирани източници.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита от Катедра „Педагогика” при Факултета по педагогика на 23.05.2017г.

Защитата ще се състои на 10.07.2017г. от 11.00 часа, в зала 1412 на УК №1

Научно жури:

Проф. дпн Клавдия Сапунджиева

Проф. дн Венка Кутева-Цветкова

Доц. д-р Виолета Ванева

Доц. д-р Траян Попкочев

Проф. д-р Невена Филипова

Забележка: Цитираните приемни родители (ПР1, ПР2...) и социални работници (СР1, СР2...) в текста са в стил *италик*.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалността на настоящото дисертационно изследване произтича от сериозното отражение на глобалните изменения, които предизвикват миграционните процеси, безработицата, бедността, демографските и ценностни кризи, етническото преразпределение и др., с отражение върху стабилността на семейната матрица, която също се изменя. Чрез трансформациите си, семейството сякаш губи традиционния си облик от недалечното минало, наложено както от фактори на средата, така от разбиранията на личността за многокултурния свят. Последиците са структурни и функционални модификации в семейната общност, дестабилизиране на връзките между поколенията, афинитет към безбрачно съжителство от страна на младите хора. Наблюдават се нови семейни обединения, въз основа на небиологични връзки между възрастни и деца, каквото е приемното семейство, осиновителското. В световен и в национален мащаб, промените в семейството, освен че провокират интерес в изследователите, отправят предизвикателство за статута и благополучието на децата, предвид тенденцията за самотни родители и семейства в социален риск, произхождащи от маргинализирани или сегрегирани общности и произтичащото от това изоставяне на невръстните в специализирани институции.

Изследването обръща внимание на прехода към нови социални политики в страната ни, започнал действително в началото на 21. век. Визира преосмислянето на институционализацията като адекватен модел за грижа и възпитание на деца. Посочва условията, провокирали намесата на държавата в разбирането за детска грижа: доказаните вреди върху физическото, интелектуалното, емоционалното развитие на децата от групово отглеждане в специализирани домове; присъединяването на България към ЕС и наложените европейски изисквания за различна социална политика за детско благополучие. Затова и **значимостта** на проблема, свързан с промяна както в системата по грижи, така и в нагласите на обществото и на отделните личности, предвидимо корелира със стабилността на процеса по изоставяне, занемаряване, малтретиране на деца и тенденцията за продължаването му във времето, засягайки немалка част от обществото. Във фокуса на настоящето изследване

застава алтернативната грижа за деца, част от реалната деинституционализация на грижи за деца.

Приемното семейство е алтернатива на специализираното институционално отглеждане на деца, както в България, така и по света. Функционирането му се свързва с предоставяне на грижи в семейна среда, различна от рождената, с реинтеграция или осиновяване за приемното дете. Дисертационният труд представя актуални емпирични доказателства, че съществуването и развитието на приемното семейство се обуславя от различни фактори – етнокултурни и личностни, които действат съвкупно. Сред задачите, поставени в настоящето изследване, е обосноваването, че като мярка за закрила на децата, **приемното семейство** съдържа реални предпоставки за справяне от страна на държавата, чрез приемните родители с недостатъците от грижата в специализирана институция (или в семейство в риск). **Значимостта и актуалността** на настоящето изследване са свързани с очертаване на социално-педагогически фактори, с действие върху утвърждаването на приемното семейство, чрез проучване мненията, нагласите, мотивите, ценностните ориентации на приемни семейства и социалните работници в област Благоевград. Задачите на разработката включват проследяване на отделни качествени етапи, изведени в дисертационния труд като важни за развитието на приемното семейство. Сериозни въпроси, поставени в дисертационната разработка, са възможно ли е родители, грижещи се за небιологично дете да допуснат личностната си промяна, както и изменения в семейния си модел, за да допринесат за трансформация в персонален и в социален план за себе си, и за промяна в приемното дете. Основателно, за изясняване на посочените неизвестни, в дисертационния труд, приемната грижа е разгледана призмата на *социално-педагогически, психологически и екзистенциални постановки*.

Важни предпоставки за **актуалност и значимост** на проблема за **приемната грижа/приемното семейство**, са: нарастваща ангажираност на обществото към процеса по деинституционализация; слабата ефективност на превенцията по изоставянето на децата у нас; занемареност на чувствата и битието на децата в центровете за групово отглеждане. От значение за развитие на този тип грижа е и установяване на комплексната мотивация на кандидатите за приемни

родители, възможността ѝ за изменение под влияние на средата и на личността; анализиране на важните взаимодействия, които благоприятстват социално-педагогическите промени у приемните семейства, и дават „тласък“ на трансформация в приемното дете, и в общността. Като сериозни условия за развитие и устойчивост на **приемното семейство** е и установяване на социално-хуманни ползи от прилагането на приемната грижа; продължителност на процеса по изграждане на приемничество и спецификите на различните етапи; продължителност на процеса по деинституционализация в страната ни.

Развитието на **приемничеството** в България като социално-педагогически модел за детска грижа, чрез професионализиране на приемното семейство, е **актуален проблем**, както заради попадането във фокуса на социалната работа на деца в неравностойно положение, така и заради съвместимостта му с детските права, които биологичните родители пренебрегват при отхвърляне на децата си. Подобно познаване на особеностите на формиране и утвърждаване на приемни родители, може да допринесе за яснота в социално-педагогически план за намиране на най-добри решения за осигуряване на детското благополучие.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В увода на дисертационния труд са обосновани актуалността и значимостта на проблема, необходимостта от разработване на темата за промените в семейството, водещи до развитие на **приемното семейство**. Теоретичната част на изследването е отразена в *Първа глава*, където е направена ретроспекция на приемната грижа в България. Приемничеството е визирано през призмата на педагогически, екзистенциални и психологически постановки. Съпоставени са позитиви и негативи на социалната услуга, изяснени са основни законодателни позиции за съществуване на приемното семейство. *Втора глава* съдържателно отразява емпиричните резултати по отношение на личностни фактори за развитие на приемното семейство. Анализът на получените данни очертава част от тях, като съществени за ролята на приемните родители и за трансформацията им като такива. В тази глава е обоснована

методологическата и методическата постановка на изследването. В *Глава трета* се представят теренните проучвания, в частта социокултурни фактори за изграждане на приемно семейство. Анализираните резултати маркират съществени за приемното семейство външни условия, които проявяват силата си на действие, заедно с вътрешни такива за устойчивост на този тип грижа.

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ГЛАВА ПЪРВА. ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО – РЕАЛНОСТ И ПРОБЛЕМИ

Включва теоретична част от няколко параграфа, с резултати от анализи на български и чуждестранни учени, и от нормативни документи. Акцентира се върху темата за приемничеството, разгледана през призмата на социално-педагогически, психологически и екзистенциални концепции. Направен е историческият обзор на възникване и развитие на приемната грижа в България през 20. век, както и на алтернативни социални услуги. Посочени са основни видове приемно семейство и приемна грижа. На фона съвременното разбиране за важността на социалната услуга, са коментирани определени позитиви и негативи при прилагането ѝ. Обстойно се разглежда преходът към семейна и близка до семейната среда грижа, освен като властови процес на реформиране на системата, с насоки за извеждане на децата от големите институции, защита на правата им, по-високо качество на грижата, и като процес със социално-педагогически аспект. Подчертано е, че в контекста на приемната грижа, тези аспекти при прилагането ѝ, са особено важни. Аргументацията е, че изследването им би осигурило и нови насоки за реализация на по-качествено сътрудничество между партньорите – приемни семейства, приемни деца, биологични родители, експертна и социална общност. Именно социално-педагогическите аспекти на приемничеството, са основание да се разглежда приемната грижа като хуманно-ориентирана, детецентрирана свързаност между субектите, която позволява обосноваването ѝ като необходима.

Разглеждането на приемничеството от екзистенциална и психологическа гледна точка, е предвид основните роли на майката и бащата (приемането, обичта, родството, закрилата). Обосновано е, че

чрез тях детето придобива символна и реална представа за света и за себе си. Педагогическото майсторство на приемните родители се изразява и в насочване на детето за разграничаване на едното семейството от другото – биологично и приемно, чрез което диференциране то да успее да регулира чувствата си и към двете семейства, и да формира вътрешно-цялостна и устойчива идентичност. Особен фокус е даден на майчинството, като израз на един от най-съществените стремежи на жената, изява на природно зададената ѝ роля, и е изведено доминиращото ѝ присъствие в приемничеството.

В интерес за настоящето проучване е същността и ролята на „базисното доверие“ (Е. Ериксон, 1996), чието продължително и трудно изграждане е причина от раждането си детето да е зависимо от родителите, най-вече от майката, задаваща образа на базова идентичност, а *базисните връзки и взаимодействия*¹ в семейството затвърждават целостта и стабилността на индивида като социален субект. Позволяват и съзнателното разбиране на ролите му в живота. Базисните връзки и взаимодействия, въведени в дисертационния труд като понятия в контекста на приемната грижа, се явяват условие за ясни избори на личността при израстването ѝ. Затова приемното семейство се дефинира в изследването, освен като семейна и социална структура с регулативни функции², и като здрав идентичностен модел, за приобщаване и разграничаване на личността от външния свят³. Т.е. в контекста на приемната грижа сериозно е поставен въпросът за диференциацията и интеграцията на индивида, стремящ се едновременно да бъде част от семейството и част от социума (Keith and Whitaker, 1982; Шулман, 1992). Защото, както потвърждават и

---

¹ Понятието „базисни връзки и взаимодействия“ тук е въведено по аналогия на Е. Ериксон и носи идеята да изрази позитивното взаимодействие с майката, бащата и най-близките хора – братя, сестри, баби и дядовци, в които се изгражда именно базовото доверие и обич. Всъщност то е функционален израз на последните.

² Банова, В. (2014). Съвременната представа за детето. Функциите на майката и бащата. Връзки, раздели, срещи - наръчник за работа с деца от специализирани институции и техните родители (родни, приемни, осиновители, близки, роднини). Изд. ДАЗД. София.

³ Minuchin, S. (1974). Families and Family Therapy. London and New York.

международни изследвания, приемната грижа не е „изолиран процес, развиващ се в затворена система” (Джордж Ш., Н. ван Ауденховън, 2004:115). В основата му са спазване на детските права и интереси, благополучие, стабилитет, подкрепа на семейните структури, т.е. може да се разбира като подсистема в системата, при непрестанен обмен между двете. В резултат на което, се случва педагогическо „израстване” на приемните родители, по пътя на „информалното социално учене”, изяснено въз основа на емпиричните данни от нашето изследване.

В дисертационния труд се анализират и емоционални аспекти, засягащи взаимоотношенията между приемни и биологични семейства; приемни и родни деца, близки, общност. Още повече, че във всички епохи върху детето възрастните са проектирали свои намерения, желаяния, мечти. Но, във всеки един случай, всяко семейство – родно, приемно, осиновителско има задачата да поддържа и развива връзките между хората в него, въз основа на които се гради личностна и семейна принадлежност, общуване, изпълняват се ролите, функциите на членовете му.

В настоящата изследователска работа, приемното семейство се разглежда и като носител на *социалната ползност*. В индивидуален психологически аспект то може да бъде натоварено със смисъла на принадлежност към социума, стремеж за сътрудничество. От гледна точка на Адлеровата теза за социалното в човека, приемната грижа се визира като процес, в/чрез който възрастните си поставят значими персонални цели за решаване на социални проблеми. Още повече, че на приемните родители са делегирани задължения за оказване на социална и педагогическа помощ на други семейства. В духа на фамилната терапия на N. Askerman, разглеждащ семейството като „естествено житейско обединение”⁴, тази помощ е възможна благодарение на наличие в приемното семейство на потенциал за подкрепа. Затова, през призмата на теорията за „социалното учене”⁵, в

---

⁴ Шулман, Л. (1992). Изкуството да се помага на индивиди, семейство и групи. Фондация „Невронаука и поведение”. София.

⁵ Игнатов, М. (1990). Интензивно общуване и личностна промяна (корективно-формиращи фактори в груподинамичния психотренинг). Изд. на БАН. София.

дисертационната разработка е проследено взаимодействието на човекът и средата, за установяване има ли и каква е промяната на нагласи, мотиви, знания, умения в процеса по изграждане на приемното семейство, какви са позитивните сили за реконструкция на връзките между деца и родители, или за изграждане на нови. Ретроспективният преглед в изследването на възникване и развитие на *формалната приемна грижа* (с активно държавно участие и нормативни основания) в България, е част от теоретичната основа за установяване на тези зависимости. Исторически, три са периодите, касаещи опити за въвеждане на приемна грижа у нас. Погледът върху формалната приемна грижа през миналия век, показва усилията в търсене на социално-педагогически ресурси за отглеждане и възпитание на рискови групи деца, за възстановяване и осигуряване на благополучието им. *Първият* период е в годините до 1944 г., когато преобладава доброволчеството, благотворителността, ангажираността на организации и държава като отговор на преломното време, белязано от войни, разрушения и хиляди семейства без дом, храна и закрила. *Вторият* период може да се свърже с промените след 1944 г., когато държавата се намесва в грижата за сираците и изоставените деца и изгражда домове. Развиват се обаче негативни социални практики – институционализация и отрицателни поведенчески модели, пораждани и поддържани от спецификата на детските общества и на грижата в домовете. *Третият* период е след политическите промени в т.нар. Източен блок, характеризиращи се със смяна на статуквото и преход към политическа демокрация след 1989г. В тези години приемната грижа отново се заражда на доброволен принцип, но постепенно концептуално се развива, и засяга все по-големи групи деца, формализира се финансовата част на приемния процес, изработва се специфична нормативна база за прилагането ѝ. Изяснява се и необходимостта от системен контрол по осъществяването ѝ, както и важността на екипните взаимоотношения (приемни родители, биологични родители, дете, социални служби, общност, законодателство).

Отделеното в изследването внимание на законодателната сфера и промените в нея, показват как постановките на Закона за закрила на детето се конкретизират и операционализират с приемането на Наредбата за условията и реда за кандидатстване, подбор и

утвърждаване на приемни семейства и настаняване на деца в тях и на Методика по приемна грижа. Внимание е обърнато на партньорството между държавата, неправителствения сектор и гражданството, защото това фактически осигурява ефективността в работата на системата за закрила на детето. Като ключов елемент на ефективността е изтъкната промяна не само в социалната политика, а и в обществения стил на мислене и възприемане на грижите за деца в риск. В дисертационния труд е направен сравнителен анализ на предимствата и недостатъците от прилагането на различните като дълготрайност и тип настанявания на деца. Представени са условията, при които могат да кандидатстват лица за приемни родители, както и финансовата обосновка на услугата. В следващ параграф са проследени алтернативни форми на грижа у нас, различни от приемната. Разгледаният чужд опит обогатява съдържанието с различно виждане за подобна форма на грижа за деца в риск.

Посочените позитиви и негативи, при грижа и възпитание на дете в приемно семейство, изясняват, че са необходими като елементи от процеса по изграждане на приемна връзка. И имат роля за преодоляване на несъвършенства във взаимодействието между социалните агенти, чрез „социалното учене”. В изследването се акцентира, че в същността си приемното семейство, подкрепено от специалистите по приемна грижа, осигурява връзката между рожденото семейство и детето, а периодичните срещи помежду потенцират тази физическа, психическа, емоционална свързаност да бъде продължена и стабилизирана. Изтъкнато е, че е възможно е при условия, като: а) положението на детето е ясно установено (живее за определен период в семейство, което е предварително проучено, одобрено и обучено); б) детето не се намира в институция (средата е семейна); в) участниците в процеса (приемни родители, експерти, рождени родители, дете) са ангажирани за преодоляване на институционалните травми у детето. Посочена е и наложителната промяна за биологичното семейство в сферата, причинила раздяла с детето – финансова, жилищна, физическо или психическо малтретиране, злоупотреба с алкохол, опиати, неравностоен брак и др. Емпиричното проучване очертава степента на възпитателното въздействие като възрастово психологически детерминирана, както и възможността за асоциални прояви при приемните деца. Затова и влиянието на семейството върху по-малки деца е по-категорично

изразено в посока положителна промяна в поведението му. Подрастващи, с изградени характерови черти и навици по-трудно се адаптират, промяната е бавна и често има съпротива спрямо нея, изразена с агресия, автоагресия и др.

Въз основа на теоретичните основи за разглеждане на приемничеството, е обосновано, че фокусирането към личността на детето от страна на приемните родители, променя семейството, избрало да бъде приемно, и то търпи трансформация, в следствие своето решение⁶. Като важно условие за констатацията е изведено познаването и установяването на промените в различните качествени етапи от трансформация на семейството, както от специалистите, така и от самите родители, включително от децата (биологични, приемни в зависимост от възрастта им). Осъзнаването и разбирането на промените обезпечава функционирането на семейството, дава основания за преодоляване на страховете му, свързани със справяне с отговорността и грижата, в рамките на ”системния подход на предоставяне на услугата приемна грижа”⁷, характерен за един от успешните европейски модели – Виенски модел за приемна грижа. Теоретичната база извежда, че промените в семейството започват още с възникването на идеята за приемничество в конкретното семейство. Освен, че е зависимо от информацията, която има за приемната грижа, то се влияе и от дълготрайността и качеството на информационното насищане във времето. Идеята става близка за семейството, при видимо добри резултати от приемна грижа при близки, роднини, приятели, станали приемни родители. Реализиране на замисъла за приемничество се провокира и от позитивен личен опит с деца (собствени, на близки или роднини), както и от мисълта за справяне с предизвикателството „приемащ родител” въз основа на възпитателния модел от детството на кандидатите за приемни семейства. Независимо дали първичната информация води началото си от роднини, познати или медии, форуми на НПО, общински служби по места за популяризиране на социалната услуга „приемна грижа”,

---

⁶ Борисова, М. (2007) Приемната грижа в кадър и в перспектива. Изд. Авангард Прима. София.

⁷ Тодорова, И. (2013). Детето в родителското, осиновителското, приемното семейство и институционалния дом. Изд. Сиела Норма АД. София.

обогатяването на информацията във времето провокира промени в съзнанието и поведението на хората към приемната грижа. Промените в семейство, решило да бъде приемно, са продиктувани и от формалните изисквания, съпътстващи процеса. Сред тях са: предварителният подбор на кандидатите от социалните служби, работата по одобрение и обучение от мултидисциплинарните екипи по общини. Като важно условие е посочена предварителната оценка на нуждите на детето, както и оценката на способностите на кандидатите за приемни родители да посрещнат тези нужди. Световен опит, отразен в нашето изследване, потвърждава необходимостта от функционирането на модел за алтернативна грижа, чрез който да бъде подпомагано и обгрижвано дете в риск за определено време⁸. Особеното при прилагането на приемната грижа е, че всеки едни случай се оценява детайлно и индивидуално - за детето, биологичните родители и за кандидатите за приемни родители. Формулирането на целта ѝ следва посока за задоволяване пълноценно детските нужди и съхраняване идентичността му. В подкрепа на твърдението са действащите десетилетия в световен мащаб модели на приемна грижа, фокусирани към детското благополучие, и свързани с положителен икономически и социален ефект.

ГЛАВА ВТОРА. ЛИЧНОСТНИ (ВЪТРЕШНИ) ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПРИЕМНИЧЕСТВОТО

В тази глава са разгледани личностни фактори като същност и значение за развитие на приемното семейство, през погледа на приемни родители и социални работници. Представен е *Модел за изследване на приемничеството* и трансформацията на семейството при изграждането като приемно. Тук, като част от емпиричното изследване, са дефинирани качествени етапи в развитието на приемничеството. Конкретизирани са по следния начин: *Етап първи* - „идеен” – идея, подготовка на документация, проучване, одобрение, обучение; *Етап втори* – „период на адаптация” – подготовка за/и настаняване на дете, консултантска подкрепа от социални работници

---

⁸ Раванова, Т. (2001) Планиране на алтернативни детски грижи. В: Перспективи пред социалната работа. София. Изд. къща Алкор. с. 117-121.

и допълнително обучение; *Етап трети* – „зрелост” – съжителство с приемно дете, контакти с биологично семейство, супервизия. *Етап четвърти* – „осиновителско семейство”, който се разглежда като качествено нов скок в трансформацията на приемното семейство, с възможност за осиновяване на приемното дете и продължаваща професионализация в сферата на алтернативната грижа. Разделението на приемния процес на четири качествени етапи е следствие от авторовото теоретично и емпирично изследване на същността на приемната грижа и на активните участници в нея (приемни семейства, експерти). Преходът за приемните родители от един в друг етап, е обвързан с промени в семейната структура и взаимоотношения, в отношението на близкото обкръжение, с актуализирани потребности в личен и семеен план. Етапното разграничение позволява диференцирано изследване и на мотивационните позиции на родителите през етапите. И установяване на индивидуални промени под влияние на информираност чрез мрежова свързаност с други приемни родители и обучение, социална експертна подкрепа, личностно израстване, трансформация на страхове и др. Посочено е, че изясняването на функционалната свързаност на етапите, факторната им зависимост и мотивационната трансформация за изграждане на реално приемно семейство, би очертавало онези причини, които имат по-голямо въздействие върху динамиката на личността. Вътрешните фактори се разглеждат в два плана: семейно-институционален и личностен. В семеен план се очертават *стила на семейни отношения, наличие или липса на деца в семейството, финансово положение, професионална реализация*. Като личностни фактори с отражение върху изграждане на приемничеството се сочат: *екзистенциални страхове на приемните родители, споделяни нравствени ценности, образование, възрастови характеристики, пол, преживяна лична или семейна трагедия, духовна и материална удовлетвореност*. Съвкупното въздействие на двете подгрупи фактори върху личността е категорично, защото тя се изгражда по силата на влиянието им, както и при взаимодействието с редица *външни условия* (икономически условия, етнокултурна среда, информационна среда и въздействие, географски условия, населено място и др.). За *реформирането* (създаване на нови качества, страни) на личността обаче, в контекста на приемничеството, се установява

доминантно влияние на семейни отношения, екзистенциални
страхове, нравствени ценности.

Модел за изследване на приемничеството и трансформацията на семейството при изграждането му като приемно семейство

Приемничеството носи характеристики на затвореност и микрообщностна интимност. Тези характеристики са свързани с необходимостта от осигуряване на спокойствие и сигурност за личността на приемното дете, което е „белязано” емоционално (и физически) от травмата от изоставянето. И приемните родители имат нелеката задача да разпознаят и „излекуват”, „заличат” тези белези, въвеждайки го в по-сигурна среда. Обснована е „капсуловаността” на приемното семейство като необходима до известна степен, и за определено време, през което да се установят отношенията между приемните родители и детето и да се осъществят адаптационните процеси. Запазването на семейния приемен свят от твърде силни (и много) външни влияния, позволява фокусиране на родителите и детето в грижата, във взаимното опознаване и създава чувство за ненарушен ред в семейния живот. По тази причина, за изучаване особеностите на приемното семейство е избрано **качествено изследване**. Чрез него се цели постигане на дълбочина на проучването, още повече, че трудното „разкриване” на личностите в тази семейна система, предполага създаването на особена доверителна връзка между изследовател и изследван. Затова и изследването на тема „**Трансформация на семейството в процеса на изграждане на приемничеството**” е въз основа на качествена методология.

От методологична гледна точка за да се отговори чрез настоящото проучване на въпросите: Какво?, Защо?, С каква цел?, са формулирани съответните обект, предмет, цел, задачи и хипотези на изследването:

Обект - трансформацията на семейството в приемно и утвърждаването му като такова. Изборът на обекта е обусловен от разбирането, че процесът на избор на грижа за чуждо дете и осъзнаване важноста му за детето и за приемащата личност, води до качествено ново състояние на семейството – приемно семейство. Приемничеството включва две структурно и поведенчески различни, но тясно свързани помежду си състояния на семейството – семейството в обичайния смисъл на тълкуване и семейство, претърпяло трансформации и превърнало се в приемащо. Изучавано от науката във формален аспект, семейството се разглежда като относително самостоятелен институт, узаконен и контролиран от

нормативната държавна уредба от една страна, и от друга – като неформална структура на съжителстващи индивиди, с вътрешен ред и правила, характерни за всички семейства, както и правила, специфични за конкретното семейство. Тези *специфики са променливите*, позволяващи трансформация у дадено семейство към приемно. Свързани са с културните особености, персонални разбирания за човешки ценности, вътрешно семейни традиции, житейския път на конкретната личност, драматични промени в професионалната ѝ сфера и др. Условия за промяна у семействата се съдържат и в устойчивите социално-икономически затруднения в обществата, провокиращи към трудова реорганизация личността. Подобни затруднения отчетливо се наблюдават при изследваните приемни родители. Съществуването на приемни родители показва и наличието на перманентен отказ от грижи за потомството от биологичните семейства, прехвърляне на личната отговорност за това върху общността. Така, за децата от рискови семейства, алтернативен подход е настаняване при приемни родители, осиновяване или в краен случай пребиваване в центрове от семеен тип. Стабилните във времето семейни характеристики – желание за присъствие на дете в него; партньорски взаимоотношения между двама души, навършили пълнолетие (изключение правят общностите, където полигамията, бисексуалността, непълнолетието не се считат за законова пречка за брак или половосвързани отношения); в отглеждане на поколението партньорите се включват неравнопоставено (обичайно жената майката е водеща фигура в отглеждане и възпитание); проектиране върху децата на лични мечти от страна на възрастните - обрисуват общото в характеристиките на семействата по принцип, но и са основа за промяна в тях.

Предмет на изследването – факторите и качествени етапи на изграждане на приемното семейство (приемничеството). Изборът на предмета е свързан с необходимостта да се проследят и обосноват фактори, като причина и като влияние за промяна и изграждане на приемното семейство в различните качествени етапи. Факторното влияние върху намеренията и решенията на семейната единица е различно в отделните етапи на реорганизация в семейството. То търпи изменения като: структура (брой членове); функционалност (нови роли за приемащите родители – „социални родители“); емоционалност (привързване, раздяла); личностна градация

(обогаляване на педагогическия опит на приемните родители, нови компетентности – за работа с деца в риск); социализираща (повече и от различно естество социални контакти); информираност (разширяват се знанията за други социални групи, за приемната грижа, за конкретни нормативни постановки, с отношение към прилагането ѝ).

Качествените етапи в развитието на приемничеството са определени въз основа на теоретично и емпирично проучване на приемния процес, отразен в дисертационния труд. Етапите показват постепенна промяна на жизнеността, съпътствана и от изменения в личностен и социален план за приемните родители. *Мотивацията и промяната* ѝ са признаци за разделение на етапите. Мотивацията (устойчива или неустойчива), се влияе от фактори – социокултурни (външни) и личностни (вътрешни), и особено от доминиращите такива в контекста на приемничеството. Анализът на получените емпирични данни сочи, че част от вътрешните и част от външните фактори имат осезаемо по-голямо въздействие върху нагласите на родителите. Разбирането и преодоляването на съществуващи бариери в процеса на одобрение и обучение, в който се включва и е активен участник приемното семейство, е базисно за утвърждаване и развитие на приемните родители като субекти в социално-педагогическата действителност.

Етап „идеен” - равнище идея и/или временно решение на екзистенциални или икономически проблеми от страна на семейството, както и процес по проучване, одобрение и обучение на кандидати за приемни родители. Това е етап, когато у личността възниква идеята за промяна в живота ѝ. Причините кореспондират с изменения в различни жизненни сфери – социално-икономическа, емоционална, нравствена и др., или факторите, провокирали намерението за промяна, освен прагматични, са свързани и с психоемоционалния микроклимат на човека (търсене на емоционален стабилитет, ново ежедневие, влизане в познати „роли”, но с по-различна функционалност, което позволява по-висока степен на увереност в изпълнение на професията, към която се стремят и т.н.).

Етап „период на адаптация” – “лице в лице” с приемничеството (настаняване на дете, адаптация „дете-семейство” и „семейство-дете”, /приемане/отхвърляне на приемничеството, с оглед факторите, които доминират – вътрешни и външни). Включително натрупване на

собствен емпиричен педагогически опит (наблюдения, анализи с цел взаимна адаптация на детето и семейството, контакти с биологичното семейство, супервизия, консултации, контрол от страна на социалните работници, както за приемащото семейство, така и за биологичното). На този качествено нов етап от семейното развитие, става ясно, че семейството търпи реални структурни и функционални, но и емоционални промени. Заставайки „лице в лице” с приемничеството, на всеки в семейството се налага да търпи промяна в себевъзприемането и разбирането си за останалите, включително и за отношението на общността, вследствие от процеса по приемане. И ако водещи за приемането на дете фактори в началото са били едни (напр. икономически, информираност др.), то самото съжителство е възможно да провокира съмнения у приемащата личност за ценността на тези фактори и в доминиращи да се превърнат други (напр. нравствени ценности, екзистенциални страхове). Осмислянето на приемничеството чрез общия живот с приемното дете, дава основания за личностна и семейна трансформация в посока обективизиране на разбирането за значимостта на собствената роля в приемния процес, дори като лична кауза, ценна професия. Обратното – отхвърлянето на приемничеството, е основание за изясняване на важността и силата на факторите, довели до това решение, и евентуално въвеждане на нов смисъл на промяната, която желае личността, респективно обръщайки се към нова кауза.

Етап „зрялост” - този етап се свързва с осмисляне на приемничеството като елемент от личностно самоусъвършенстване на родителите, предвид въздействието на съжителството с приемно дете. Осъзнаване на приемничеството като възможност за безкористно и безусловно предоставяне на грижи за друг човек, хуманистичен поглед към цялостната идея на приемното дело. На този етап може да се говори за наличие на реална промяна във структурен, функционален, емоционален аспект за семейството. Тук се забелязва изменение и в личността на приемното дете, под въздействие на новите хора в живота му, на взаимоотношенията, в които влиза и отношенията, които създава, на променената обстановка, вследствие ценностни ориентации на приемащите родители, различната етнокултурна среда. Периодът на действително съжителство може да се приеме като степен на личностно и на педагогическо израстване на приемните семейства в контекста на познати роли – „родител”,

„майка”, „баща”. Защото професионализацията на приемното семейството е осъзната като необходима за качествено прилагане на грижата. Достигнатата форма на съществуването на приемното семейство е чрез натрупан опит, усвоени компетенции за грижа за деца в неравностойно положение. Има яснота и разбиране за същината на приемната грижа, и вътрешна необходимост за превръщането ѝ в устойчив алтернативен социален модел за помощ за деца и семейства.

Етап „осиновителско семейство” – този етап се разглежда като евентуална стъпка и към осиновяване на приемното дете/или дете, попаднало в регистъра за осиновяване. С оглед възможността за качествено нов скок в приемничеството, е свързан и с допълнителни нормативно определени процедури за приемните родители. Решението приемното дете да бъде осиновено от приемното семейство често е продиктувано от силната емоционална свързаност в конкретен случай, особено когато детето е малко. Преобладават обаче мнения, насочващи към неангажиране с осиновяване, поради различни мотиви. Във всеки отделен случай изниква водещ фактор (икономически затруднения, напреднала възраст, страх от сериозен родителски ангажимент, изразен алтруизъм и т.н.), пречателен качествения скок, наред с грижа поне една година за настаненото дете.

Въз основа на откритите етапи, се очертава, че проучването, одобрението и обучението на приемни семейства са процеси, които се осъществяват в първия качествен етап, но с възможност и необходимост от присъствие на обучението и във втория, третия и в четвъртия етапи. Третият и четвъртия етапи съдържат и посоката на вече изградена рефлексия относно мотивационните доминанти за приемничество, посоката на самоусъвършенстване. Визира се лично духовно надграждане и алтруистичен мироглед за позицията на детето в приемния процес и ситуирането на собствената позиция и роля, като субект в процеса.

И тъй като процесът по приемничество е интерактивен, влияние и взаимодействие имат помежду си кандидатите за приемни семейства с екипите по Приемна грижа, субектите от неформалната микросреда (приятели, роднини, биологични деца) и от формалната (професионална среда, институции), включително и средствата на масова информация. Наред с това, за разбиране на приемния процес,

самите родители са подложени на натиска на собствените си представи, предразсъдъци, нагласи и смислови анализи за предприетите действия. Персоналните страхове, моралните ценности, изживените житейски катаклизми и разочарования, успехите и икономическият статус – всички тези фактори действат съвкупно върху мотивацията, т.е. *върху приемничеството натиск оказват фактори, както личностни (вътрешни), така и социокултурни (външни). Част от тях са бариери за осъществяване на процеса и е необходимо семейството да ги преодолее, други са подпомагащи процеса.* Част от факторите са основни, други са второстепенни за реализиране на приемното семейство.

Вътрешните фактори са свързани с пречупване през съзнанието на личността на външните, получавайки израз в ролите, които тя има в обществото и семейството, според собствените ѝ разбирания, но в унисон със социалните норми на поведение.

Външните фактори са свързани с влиянието на обществените норми и правила, моделиращи поведението на личността извън семейството, но с отражение в него, със статута ѝ в общността (икономически и морален), с ценността ѝ като продължител на специфични етнокултурни традиции.

Основният критерий за деление на факторите на основни (личностни и социокултурни) и второстепенни (личностни и социокултурни) е *значението им за личността в определен житейски етап от развитието ѝ.* Значението им се изразява в мотивиращата им сила за промяна у индивида, когато достигнал определена житейска граница, у него назрява мисълта за нещо ново, различно. И когато мисълта за тази жизнена реформа е по-привлекателна от настоящето битие. В настоящото изследване факторите се разделят на *основни и второстепенни* и като сила на влияние за семейството в различните качествени етапи в развитието на приемното семейство.

Цел на изследването – да бъде проучена ролята на социално-педагогически фактори и на какви етапи с каква специфика влияят върху трансформацията на семейството, насочило се към приемна грижа; кои каква сила имат, както и изработването на каква стратегия би била ефективна за преодоляването на бариерите пред трансформацията.

Задачи:

1. Концептуализиране на приемничеството и обосноваване (изграждане) на предварителен модел на факторите, влияещи в различните качествени етапи върху процеса на приемничество за семейството;

2. Извеждане на критерии за оценка на резултатите от развитие на процеса на приемничество за семейството;

3. Разработване на изследователски инструментариум: а) въпросник за интервю с приемни родители; б) въпросник за интервю със социални работници;

4. Провеждане на качествено изследване на социално-педагогическите предпоставки и бариери, влияещи върху промяната на семейството в приемно и анализ на получените резултати за установяване въздействието на факторите върху промяната у семейството;

5. Извеждане на методически препоръки за подпомагане на приемното семейство като реално действаща семейна система.

Проверяват се в изследването две хипотези.

Хипотеза № 1 - Допускаме, че решенията за приемното семейство и бариерите за приемничество са най-силни, когато произтичат от *личностните фактори*, от тях за най-силно влияещи бариери могат да се определят екзистенциалните решения (и страхове), семейните отношения, нравствените ценности. Когато ценностната система на семейството е повлияна от екзистенциалните страхове, действието на личностните фактори е най-осезаемо „за” или „против” приемничеството.

Хипотеза № 2 – Предполагаме, че *„зрелостта”* на приемничеството настъпва, когато успехите на родителя във възпитанието на приемното дете преодолеят бариерите за приемничество; налице е трансформация на приемното семейство – в посока професионализиране или в посока отказ от приемно родителство.

Методика на изследването. Описание на изследваната група

За целите на изследването е използван *хуманистично - интеракционистки подход*. Стратегия, основана на субект-субектна позиция и необходимото взаимодействие в процеса на изследване на приемните родители от позицията на уважение, толерантност, разбиране, насочва към този подход. Чрез интеракционисткия подход

се открива възможността да се намери пътя за изследване на физическото и символното обкръжение на човека и влиянието им върху конкретен процес – изграждане на приемничеството. От своя страна *личностния подход*, където централно място заема човекът с интелекта си, интуицията, потребности, мотиви, интереси, способности, креативни възможности, също е в действие за целите на изследването.

Същността на конструираната методика се състои в изпълнението на следните методически стъпки:

1. Анализ на документи, специализирани източници (книги, статии, филми, закони, правилници, наредби, специализирани ИНТЕРНЕТ - сайтове);

2. Проблемно–центрирано интервю /дълбочинно, с елементи на фокусирано/ (с приемни родители, в случая с професионални приемни родители чрез създаване на авторски въпросник);

3. Оценъчна скала - числова пет степенна оценъчна скала за установяване значението на шестте (6) основни фактори, изведени като доминиращи решението на отделните респонденти да станат /бъдат приемни родители;

4. Въпросник на Ч. Спилбъргър (Методика за измерване на тревожността като личностно свойство – личностна тревожност, и като състояние – ситуативна тревожност) – за конкретното изследване е използвана частта „Личностна тревожност” от посочената методика, т.нар. Скала за определяне на личностна тревожност на Ч. Спилбъргър;

5. Индивидуална експертна оценка (интервю с експерт) – за получаване на емпирични данни от експерти в сферата на приемната грижа - социални работници, е създаден авторски въпросник.

По отношение на т.1 - Анализ на документи, специализирани източници, е проучена литература и нормативни документи по проблема за приемното семейство, приемната грижа, деинституционализацията в Република България; проблемът е разгледан от позицията на т. нар *формална приемна грижа* (Джордж, Ш., Н. ван Ауденховън, 2004:51), която няма дълбоки традиции в страната ни, за разлика от *неформалната приемна грижа*, съществувала и съществуваща въз основа на роднинските мрежи, осъществяващи я. Формалната приемна грижа е възможност ”държавата да се включи и поеме отговорност” за развитието ѝ в „национален мащаб” (Джордж, Ш., Н. ван Ауденховън, 2004:8).

Засилване на активността на държавните структури в тази посока, произтича от променящите се социални условия в страните, принудени да търсят нови подходи за детска грижа, а и за семейства с нисък или компрометиран родителски капацитет. Проблемът е съпоставен и със съществуващи алтернативни модели за грижа за деца в риск и подпомагане на техните семейства в страната ни (ЦНСТ, ЦОП, защитени, преходни, наблюдавани жилища, настаняване при близки и роднини и др.). Накратко е внесена и информацията относно извън национална практика по осъществяване на приемна грижа.

По отношение на т. 2. - Проблемно – центрирано интервю, с елементи на дълбочинно и фокусирано - изборът на този метод е ръководен от възможността да се очертаят границите и мащабите на проблема още при конструирането на въпросника, да се навлезе в дълбочина и да се получи обхватност, с тенденция да се изведат мотивационни подбуди и същевременно бариери пред приемните родители (Бижков, Краевски, 2007:315-316). По отношение на елементи на дълбочинно – изследователската стратегия е „да стимулира респондента да отиде отвъд повърхностните формулировки, да навлезе в дълбочина...да стигне до разкриването на причините/мотивите за свои поведенчески актове” (Ченгелова, Е., 2016:67). Това е възможност чрез настоящето изследване да се разширят изследователските теоретични конструкти, въпреки, че методът се концентрира върху субективните нагласи и преживявания на определен кръг от хора. В аспект – елементи на фокусирано интервю – цели се получаване на информация за конкретно явление, чието начало е поставено във връзка с конкретна ситуация (личностна, социокултурна) от личността. Затова е и формулиран определен набор от въпроси, които са набелязани след запознаване на изследвателя със специфичното явление – приемничеството, и за конкретна ситуация, предизвикала решението на приемните родители за приемна грижа (онзи моменти в живота на конкретния изследван, който може да се дефинира като преломен и свързан с промяна в професия, социален статус, емоционални преживявания и т.н.). В случая интервюираните лица са свободни в изказа, в емоционалната окраска на отговорите, но са информирани за важността да дадат отговор на всеки от набелязаните въпроси. Интервюто е структурирано за изясняване: какво подтиква хората да станат приемни родители; защо и доколко ги променя „влизането” им в сферата на тази социално-

педагогическа грижа. Конструиран е авторски *въпросник*, който след предварителната апробация с приемни родители достигна 186 въпроса, отворени по същността си и позволяват изследваните лица да формулират свободни отговори.

Въпросите са в два (2) модула, съдържащи шест (6) основни фактори – *социокултурни (външни) фактори*: икономически условия, етнокултурна среда, информираност, и *личностни (вътрешни) фактори*: семейни отношения, екзистенциални страхове, нравствени ценности. Въпросниците условно са структурирани така, че да обхващат „трите референтни времеви зони – миналото, настоящето и бъдещето на личността” (Н. Стойчев, 1991:43). Подобно „построяване” на въпросниците е с намерението да се проследят чрез трите зони нагласите, намеренията, препятствията, преживяванията на личността, в опит да се отделят водещите мотиви за приемничество и да се улови промяната на приемните родители, както и етапността ѝ. Авторският въпросник е въз основа на хипотезите в методологичната част на изследването, съобразно заложената идея, че влияние върху изграждането на приемното семейство оказват набор основни личностни (вътрешни) и основни социокултурни (външни) фактори. И същевременно част от тях имат по-силно влияние върху семейната единица. Обвързаността на семейството с етапност при трансформацията му, се разглежда като важно условие за проследяване и установяване на мотивационна промяна в посока - реално осъзнато приемно семейство.

Следвани са изискванията за методологията на качествените изследвания: *откритост*, отвореност по отношение на изследваните лица и конкретната ситуация; *комуникация* (активно взаимодействие между респондентите и изследователя); *процесуален характер на изследването* (внимание към процесите във външната среда, обхващането им, разбирането им); *рефлексия* (значенията на езиковите изрази да се свържат с цялото, със значението на социалните условия, в които се реализира и анализира изследването); *подвижност на изследването* (съответствие между методите и социалната действителност, т.е. възможност за реагиране при изследователския ход чрез методи, позволяващи това, а именно включване на биографичен елемент, по-задълбочен анализ, наративно, центрирано интервю), (Бижков, Краевски, 2007:129-130).

Като източник на методическа помощ за изработването на въпросника е използвана Методика за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „приемна грижа”, Приложение 4а – „Рамка за оценка на кандидати за приемно семейство”, експертни беседи с представители на Дирекция „Социално подпомагане”, Отдел „Закрила на детето” – община Благоевград, Екип „Приемна грижа” по проект „И аз имам семейство” – община Благоевград, включително и с професионални приемни родители на територията на община Благоевград.

Емпиричният материал, върху който се формира анализа на изследването чрез въпросника за приемни родители, е събран в периода месец април 2015 – месец юли 2015 г. (04-07.2015г.) на територията на град Благоевград, град Кресна и село Рилци, община Благоевград. Емпиричното изследване обхваща 14 действащи професионални приемни родители, 8 от които - жители на община Благоевград, 6 – жители на община Кресна. Интервютата с тях са проведени в естествената им среда – в жилищата, които обитават, предвид изследователското желание за създаване на доверителна атмосфера и непринуденост, и максимално разкриване на съществени детайли в разказите им. За набиране на теренна информация е ползвано и техническо средство – диктофон. Важно е да бъде подчертана предварителната подготовка (неформален разговор) с респондентите, с оглед необходимостта от положителна психо-емоционална нагласа на всеки от тях за провеждане на изследването. Звуковите файлове са дешифрирани на хартиен носител. Суровите текстови данни, получени при първичната обработка на интервютата, е 568 стандартни страници.

По отношение на т.3 Оценъчна скала - Част от изследователския подход включва и изразяването на персонална оценка от страна изследваните лица (приемни родители) по скала от 1 до 5 за значението на основни фактори за избора им да станат приемни родители. Оценъчната скала е предложена, с оглед изразяване на самооценка за лични действия, оценяване на отношение към решение в случая, или оценяване връзката между факторната зависимост и решението на лицата да бъдат приемни семейства. Скалата е съставена и предложена на основание, че лицата, които са изследвани имат информация по темата и проблема, както и личен практически опит в сферата на приемната грижа.

По отношение на т.4 Въпросник на Ч.Спилбъргър - включената скала за установяване на нивото на Личностна тревожност на Спилбъргър е елемент от приложената комплексна методика за изясняване факторната зависимост от етапността и мотивационните нагласи на приемните родители. Въпросникът съдържа две отделни скали за измерване на тревожността като моментно състояние и като личностна черта. За целите на настоящето изследване е използвана втората скала – за определяне степента на Личностна тревожност, съдържаща 20 съждения. При всяко от съжденията според зададените инструкции, изследваното лице трябва да припише съответно бал от 1 до 4 точки. Обработката на резултатите за определяне на самооценката по показателите за Личностна тревожност, се извършва чрез специално зададен ключ по формулата: $ЛТ = \Sigma_1 - \Sigma_2 + 35$. Градацията на тревожността се отчита според получените точки, а именно: до 30т. – ниска, 31-45т. – умерена 46 и повече точки – висока (Попкочев, 2015:103). Намерението да се изследва и тревожността при приемните родители, възниква от необходимостта да се проникне в дълбочина на подбудите за приемно родителство. Тревожността е важен индикатор на психическото състояние на личността, и разбиране на причините за появата ѝ може да изясни и степента ѝ и устойчивостта ѝ във времето.

По отношение на т.5 Индивидуална експертна оценка - за получаване на експертно мнение по темата, но и за проучване нагласите на специалистите и като участници в предоставянето на социални услуги, са изследвани 11 социални работници. Това са т. нар. „специални респонденти”, както ги назовава Белановский (Белановский, 2001:64), посочвайки ролевата им значимост в живота на определена организация, като ръководители, или в случая – като „дирижиращи” и обезпечаващи функционалната страна на приемния процес в частта му обследване, обучение и одобрение на приемни семейства. Същевременно социалните работници са онези специалисти, които се грижат за овластяване на функциониращите приемни родители, като ключов момент в постигането на социално-педагогическа промяна у тях, но и в средата около тях. Този социален процес е налице при взаимодействията, формиращи приемната среда и на взаимоотношенията извън нея. Специалистите по приемна грижа са интервюирани на територията на община Благоевград, община Кресна и община Симитли. Въпросникът е авторски, изработен в

съответствие с методическата и методологическата част на изследването, който след предварителната апробация със социални работници достигна 67 въпроса, конструирани за получаване на свободни отговори. Постановка за съдържанието на въпросника са основни външни и вътрешни фактори, динамизиращи по специфичен начин приемния процес за всяко отделно приемно семейство. Обследването на социалните работници е извършено в периода месец септември 2015г. - месец май 2016г. (09.2015г. - 05.2016г.). Емпиричната информация чрез въпросника за социални работници е събрана чрез личен контакт (интервюиране на място), с помощта на техническо средство – диктофон, както и по електронен път (лична електронна поща). Суровите текстови данни, получени при реализиране на интервютата, е 93 стандартни страници. *Общо полученият емпиричен материал от двата основни въпросника – за приемни родители и за социални работници, надхвърля 660 стандартни страници.*

Поради естеството на осъщественото изследване – качествено, неголемият обем на извадката, липсата на особени количествени натрупвания по възрастови характеристики, или професионални, етнически, се „ограничават възможностите за статистическо разпространение на резултатите от анализа” (Попкочев, 2004:188) Изследването, осъществено на терен в четири населени места от Благоевградска област (Благоевград, Кресна, Симитли, Рилци), показва нагласите, мотивите за приемна грижа в различни типове населени места – голям град, малък град, село. Тъй като при качествените изследвания не се търси статистическа значимост на получените данни, а навлизане в изследваните явления и процеси, изследването е насочено към обосноваване на качествени етапи в трансформацията на семейството към приемно. В ролята на *критерии* се търсят натрупвания на проявления на вътрешните и външните фактори, действащи при промяната на семейството. Тези проявления се очакват във вид на чувства, впечатления, мотиви, обобщения, които аргументират поведението на приемните родители, и които изразяват действието на споменатите фактори.

Изследваната група приемни семейства е с характеристики на многокултурност (българи, роми, руския) и компактност по женски пол. Условно, се фиксират две възрастови групи (37-36г.; 54-68г.), почти идентични като брой приемни лица в тях. Половината от

приемните родители съжителстват с партньори, при останалата половина има лица, разделени от партньорите си по силата на юридическа договорка, както и невстъпили в брак, включително и лица, чиито брачни партньори са починали. Половината от респондентите са посочили, че степента на полученото образование е висше, останалите – средно и по-ниско. В професионално отношение се открива известна пъстрота - няма доминираща професия, като преобладаващата част от лицата са работили към момента на кандидатстване за приемно семейство. Доброволно са напуснали работното си място, след като са били одобрени и вписани в регистъра по приемна грижа. Преобладаващо, в изследваната група приемни родители, са тези със собствени биологични деца, които са пълнолетни (11 души от 14). Семействата имат опит в прилагането на професионална приемна грижа (100% от тях са дългогодишни професионални приемни семейства), за което свидетелстват емпиричните данните въз основа на разказите им. Мнозинството от действащите приемни родители (9 лица) са ангажирани с отглеждане и възпитание на второ, трето, четвърто и пето поред приемни деца. Възрастта на приемните деца, за които се полага грижата се фиксира в широк диапазон – от новородени до тийнейджъри.

*Таблица № 1
Изследвана група /обобщено/*

Брой	14 приемни родители (100%)
Пол	100% женски пол (100%)
Етнос	71% български произход 29% ромски произход 100% се определят като християни
Възраст	57,1% - 53-68 г. 42,8% - 37-46г.
Семейно положение	50% омъжени, съжителстват с партньора си 50% (разведени – 21,4%, неомъжени – 14, 2%, вдовици – 14, 2%)
Образование	50% висше образование 50% средно и основно образование
Професия	50% без доминиране на конкретна

	професия (социални дейности, машиностроене, военно дело, мениджър, библиотекар, търговски работник, икономист) 35,7% шивач 14,2% учител
Трудова заетост към момента на кандидатстване за приемен родител	64, 2% (9 лица) работили, но напуснали доброволно впоследствие 14, 2% (2 лица) безработни 14, 2% (2 лица) пенсионери 7, 1% (1 лице) работещи
Собствени деца	78,5% - имат биологични деца (пълнолетни) 14, 2% - нямат биологични деца 7,1% - починало биологично дете
Приемни деца в приемното семейство	при 50% (7 души) от приемните родители – <i>второ</i> приемно дете при 35,8% (5 души) от приемните родители – <i>първо</i> приемно дете при 14,2% (2 души) от приемните родители - <i>трето, четвърто и пето</i> приемни деца
Възраст на приемните деца, настанени в приемното семейство	Бебета; деца между 2г. и 3,6г.; деца в начална училищна възраст – до 7г.; деца на възраст от 9 до 13-14г. (малолетни)

В постановката на настоящия дисертационен труд застъпените като важни за формиране на приемничеството **основни личностни фактори**: *семеини отношения, екзистенциални страхове и нравствени ценности*, корелират с определени социокултурни фактори. Това допълва визията за факторна зависимост на приемничеството, в светлината на търсено личностно надграждане или при случайно стечение на житейски обстоятелства. В този контекст е проследено влиянието на избраните основни личностните фактори през качествените етапи от развитие на приемничеството при конкретни приемни родители. В процеса на проучване е търсено проявлението им, доминацията им върху решението на приемните

семейства да бъдат такива, посоката на трансформация на семействата (позитивна/негативна) от една страна. От друга - какво би въздействало върху решения, свързани с отказ от приемничество, кое е по-силно – субектното разбиране или общественото налагане на мнение при вземане на решение.

Критерии и индикатори на изследването за личностни фактори:

А) *Семейни отношения* - в семейните истории на интервюираните 14 професионални приемни родители, чрез изведените критерии (на доверие; на недоверие) се търсят индикации:

- на *доверие* - има ли споделеност между партньорите („какво, колко често, по какъв начин”), какъв е начина на вземане на решения в семейството, има ли желание или не за демонстриране на чувства на обич помежду си;

- на *недоверие* - често показателно за него е несподелянето, отчуждеността, едноличното вземане на решения, чувства на омраза, изолиране от семейния живот и др.

Б) *Екзистенциални страхове* - в семейните модели изследваните приемни семейства, с помощта на избраните критерии за установяване наличието на екзистенциални страхове (страх от самота, страх от обществено мнение), се търсят индикации:

- *страх от самота* - липса на партньор, липса на дете, липса на партньор и дете, страхове по отношение на собствените и приемните деца;

- *страх от общественото мнение* – страх от отхвърляне, страх от заклеяване (заради приемане на чуждо дете, на дете от дом или от друг етнос), автоматизация.

В) *Нравствени ценности* - Конкретно, за целите на настоящето изследване с помощта на обособени критерии (хуманност, равнопоставеност) за фактор *нравствени ценности*, се търсят индикации в разказите на приемните родители на:

- *хуманност* – любов към детето, помагане на деца в неравностойно социално положение;

- *равнопоставеност* – децата в неравностойно социално положение са с равни шансове с останалите деца, децата са значими, също като възрастните.

Индикациите се разбират като знак за отношение с критериите, и съответно се търси значимостта на конкретен фактор за личността,

която значимост подтиква в посока към приемничество или не родителя.

Личностна тревожност у изследваните приемни родители (въпросник на Ч. Спилбъргъ). Получените резултати отчитат изразено отношение на изследваните приемни родители към критични ситуации, кореспондиращо с позицията им в конфликтни моменти, посочена като част от ключовите елементи в семейните взаимоотношения. Единадесет (11) от приемните родители са заявили, че се стремят да избягват критични ситуации, т.е. са оценили с „4“ (8 души) и с „3“ (3 души) съждението: „Аз се старая да избягвам критични ситуации“, което съответства на заявката в скалата, че го правят „почти винаги“ или „често“. Личната компромисна позиция в семейството, се пренася и като личностна ценност при полагане на грижа и оказване на подкрепа на приемно дете. Приемните родители афишират възприемането на *компромиса като щадящ вариант на грижа за детето*, още повече че е свързан и с хуманистичния принцип за ненараняване и равноценност. Компромисът им позволява да избягват или недопускат критични ситуации, предвид деликатността на социалната ситуация, в която се развива приемния процес – абдикирало от родителски задължения биологично семейство, нарастваща дистанция между деца и родители, тромави държавни процедури в сблъсък със спешната нужда от квалифицирана индивидуална детска грижа, и най-вече – травмирано дете, често поставено между обществените изисквания за адаптация и желанието си за принадлежност към стабилен възрастов модел за подражание. Стремежът да избягват, но и да преодоляват критични ситуации има връзка с изразената им тревожност от затрудненията, които очакват родителите по принцип в живота си, и разбираемо съотнасят и към съжителството с приемното дете, биологичното му семейство. Това е отразено чрез висока стойност („често“, „почти винаги“) от 9 при 14 изследвани приемни родители на съждението: „Очакваните трудности обикновено силно ме притесняват“. В подкрепа на това твърдение застават и експертните мнения на социалните работници за наблюдавана персонална тревожност у приемните родители в процеса по приемна грижа: „*Притеснения дали ще съумеят да отговорят на нуждите на детето по най-добрия начин*“, „*от реакции от страна на биологичното семейство*“ (CPI); „*страхуват се от физическа саморазправа и психически тормоз*“

(CP2), „детето ще свикне ли с тях, срещите с биологичните родители” (CP3); „как ще се правят срещите с биологичното семейство” (CP5), „страх от физически заплахи”, „да не бъдат заплашвани от биологичните родители, че ще си вземат обратно детето” (CP9). Тези страхове не са епизодични, напротив, присъстват в битието и съзнанието на приемните семейства на всички етапи от приемния процес – в началото, когато се оформя идеята за приемничество, при документалното отсяване на кандидатите, при проучването им и при обучението, до предварителните срещи и настаняването на дете и последващо съжителство с него – това са едни от най-честите тревоги, с които трябва да се справят социалните работници, защото съпътстват прилагането на социалната услуга.

Въз основа на анализа на емпиричните данни от проведеното изследване на приемни семейства и социални работници в област Благоевград, може да се посочи, че *семейната среда* има силно изразено влияние за решението на родителите да се ангажират с приемна грижа. Декларираната подкрепа от семейната група стимулира респондентите за затвърждаване на избора им. Съществено е, че позитивната атмосфера в семейната структура се превръща в мярка за педагогически вярното развитие на личността по принцип, респективно за положително въздействие върху личността на приемното дете. Факторът *семейни отношения* с основание може да се позиционира като доминиращ позитивно, не единствено заради заявената подкрепа, но и с оглед съвместните усилия (на близкото обкръжение на приемните родители, както и от страна на социалните работници) за стимулиране осъществяване на намерението за приемничество. Същевременно, като важно условие изпъква и *прекият пример на реални приемни семейства в общността*, които въздействат върху мотивацията на кандидатите за приемни родители, приобщавайки ги индиректно или целенасочено към приемната група в етнокултурната среда на населеното място. *Екзистенциалните страхове* са сериозен мотив за включване в приемна грижа. В случая, интересът на кандидатите към приемничество е стимулиран от действието на страхове, свързани с усещане за самота, генерирано от различни житейски ситуации за конкретната изследвана група: редуцирана структура на семейството, вследствие пълнолетие на собствени деца; липса на поколение или загуба на дете; определен възрастов етап (след 40г., 50г.), в който се намират кандидатите за

приемни родители, специфичен с екзистенциална двойственост⁹. Вероятно, в това житейско противоречие, предпочитайки приемничеството, семействата маркират своето решение като избор в полза на социална и личностна продуктивност, а не на инертност и капсуловане в своя свят. При решенията на семействата от проучената група за ангажиране с приемна грижа, се установява, че в ролята на стимули се преплитат *семејните отношения, определени житейски страхове и нравствени ценности, т.е. действието им е комплексно. Пречупени през призмата на ценностите, характерни за дадена семејна матрица, тези вътрешни фактори са основание за вземане на решение за включване в системата на социални грижи от семействата.* Специфичен аспект, който се откроява, е решимостта на кандидатите за приемни родители на всеки един от качествените етапи от развитие на приемничеството. Мотивацията на родителите в началото („идеен” етап), е повлияна по-скоро от мисълта за финансова стабилност и от родителския опит (имат собствени деца). На следващ етап, нараства убедеността им в значението на ценностите, които ще предадат като социални родители. Мотивацията им от икономически центрирана (при една част от родителите) или егоистично себефокусирана (при лица, на които липсва грижата за дете), се трансформира в хуманистично детецентрирана. Този процес бележи социално-педагогическото „израстване” на приемните семейства, обусловено от естеството на нормативните, теоретичните и практичките влияния в различните качествени етапи на приемничеството. Мотивационната сила на *нравствените ценности* като фактор, се разкрива най-пълно чрез Етап трети („зрелост”), когато може да се твърди, че настъпва сериозна преоценка от страна на приемните родители на по-скоро идеализираната си представа за съжителството с приемно дете. В този етап, страховете, които в началото са били повече имагинерни - за общото битие с чуждо дете, за срещите с биологичното му семейство, за успеваемостта като родители във възпитанието, стават по-реалистични. Стабилизиращи условия за преодоляване на тези опасения и за развитие на приемничеството, са: приемането на небιологичното дете от семейството и от разширената семејна общност; ефективната

---

⁹ Според Е. Ериксон, (1996) с избор между генеративност и стагнация в този екзистенциален етап от развитието на личността.

комуникация с локалната мрежа от приемни родители в общината; обучението и насърчението от експертите; постигнати успехи във възпитанието, образованието на детето и при преодоляването на житейските му травми. Сериозен дял в тази промяна се пада на информираността на приемните родители, която нараства паралелно с тяхното педагогически „израстване” и в същото време стимулира промяна и у приемните деца.

Обобщено, може да се посочи, че изграждането и развитието на приемното семейство е *факторно обусловено*, и успехът или неуспехът при формирането му е в зависимост от: мотивите, ръководещи всяко семейство в конкретната екзистенциална ситуация, в която се намира и желанието за промяна на мотивите. Промяната в мотивационните семейни постановки започва под влияние на професионалната намеса на социалните работници, на съвместното съжителство с детето, което е реалната приемна среда, и в която попадайки, на приемните семейства се налага да ревизират първоначални нагласи и намерения. Разширеното семейство на приемните родители, от своя страна дава плодотворно поле за педагогическа „изява”. Подпомагащо условие е и убедеността на членовете му в справянето с новата социална роля от родителите.

ГЛАВА ТРЕТА. СОЦИОКУЛТУРНИ ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПРИЕМНИЧЕСТВОТО

Изградената дотук картина за значимостта на семейството, с характерни ценностни позиции на семейната група и на отделните членове в нея, със специфични техни житейски страхове, показва необходимостта от търсене на мотивиращи (или не) условия не единствено в структурата или функционирането ѝ, но и във взаимодействията ѝ със средата. Защото семейството, въпреки известната си затвореност като група, осъществява ред комуникации с външната среда. Влиянията на обосноващите *личностни фактори* за развитие на приемничеството, не са самостоятелни в действието си. Те зависят както от знанието на кандидатите за прилагане на приемна грижа, така и от спецификата на етнокултурната среда, от която произхождат кандидатите, и от културната среда на приемното дете. Не на последно място икономическите условия, в които се позиционира и осъществява приемната грижа у нас, се отличават с

динамичност и дори непредвидимост, и имат съществено отражение върху личността и нагласите на приемните родители за ангажиране с приемна грижа.

Критерии и индикатори на изследването за социокултурни фактори:

Г) *Икономически условия* - С оглед на постулираното принципно значение на *икономическите условия* като фактор с тежест за решението на кандидатите за приемни родители, се търсят техни конкретни емпирични проявления в изказванията на интервюираните по следните критерии:

- *доходи* (където се търси сравнение между получаваните доходи преди да кандидатстват за приемни родители и след като са станали приемни родители). В изследването е приета следната скала: високи доходи /5 пъти МРЗ, 4 пъти МРЗ/, средни доходи /3 пъти МРЗ, 2 пъти МРЗ/, ниски доходи /ниво МРЗ и под МРЗ, ниво линия на бедността/;

- *професия* – социални и технически професии, където индикатори за социални професии са работа с много хора или с ограничен брой персони, работа във виртуална среда; за технически професии – преобладаваща производствена работа с машини или физически труд;

- *населено място* - отчита се големината, броят на жителите в населено място – голям, малък град, село;

- *трудов статус* – заложените показатели са работещ – дълготрайно, отскоро, *безработен*, пенсионер; работещ – в голяма/малка фирма, с прекъсвания на трудовата дейност и смяна на местоработата.

Д) *Етнокултурна среда* - в семейните етнокултурни матрици на приемните родители, чрез изведените критерии (ценност на семейството; обичаи и традиции) се търсят индикации за влиянието върху развитието на приемното семейство на фактори като:

- *ценност на семейството* – какви са отношенията в семейството на приемния родител сега и какви са били отношенията в семейството му когато той е бил дете, родителското отношение към децата (по същата логика), ценност на партньорите (по същата логика);

- *обичаи и традиции* – спазват ли се характерните за етноса обичаи и традиции, харесват ли обичаи и традиции на други етноси и

спазват ли се в семейството, вариант, в който не отдават значение на обичаите и традициите, независимо от етнокултурните характеристики на семейството.

Е) Информираност - Дисертационното изследване на професионални приемни родители в област Благоевград залага в емпиричната си част, освен факторната позиция на икономическите условия и етнокултурната среда, проучване и на *информираността* на респондентите за приемничеството. Критериите, чрез които се прави опит да се констатира обхвата и качеството на знания на приемните родители за алтернативната социална услуга, са:

- *за обекта*: за приемното семейство – обем и конкретност на познаване на фактите, свързани със същината на приемничеството, (информираност – пълна, непълна (частична) информираност, неинформираност);

- *за процедури*: за процеса на приемничество – яснота за развой на приемния процес или обратното – няма ясна визия за етапността му;

- *за възпитание на приемното дете* – разчита на собствен педагогически опит, разчита на личен опит и допълнително обучение и подкрепа, увереност като приемен родител.

По отношение на влиянието, което оказва външната среда (икономически условия, етнокултурна общност, информационен поток) върху личността, може да се приеме, че приемничеството във възрастта след 40г. и нагоре, е както възможност, така и изпитание за гъвкавост на елементи от ценностната система на кандидатите, и на първоначалната мотивационната насоченост за приемна грижа. Докато стабилността и адекватността на взаимоотношенията между членовете в семейството рефлектират положително на връзката между родители и деца, то влиянието на някои външни фактори може да се окаже деструктивно. Интегритетът на семейството обаче дава основание за усещане на сигурност от членовете, особено при промени в него, както структурни, така и функционални, които произтичат при ангажиране с приемна грижа.

Анализът на теоретичните постановки и на емпиричното проучване, дават основание да се приеме, че *първичните нагласи на приемните семейства се изменят под влияние на социокултурни фактори, чието действие се пречупва през личността на приемните родители*. Въздействието е няколкопосочно: от експертите (социални

работници, психолози, медицински лица); от дългогодишни професионални приемни родители; от неформалната среда; от медиите; от обществото; от нормативните условия. Установяването на реалното действие на различните факторите в настоящето изследване, показва че влиянието им върху мотивацията, трансформацията и затвърждаването на приемните семейства е чрез *преплитане на личностни и на социокултурни фактори*, като от последните най-доминиращи са *икономическите условия, особеностите на етнокултурната среда на семействата (но и на приемното дете), информираността*.

Емпиричните данни от изследването, очертават, че нормативно зададените финансовите условия, в които функционира приемната грижа са приемливи за кандидатите, особено що касае обезпечаването на трудов стаж и достигането на съответна възраст за пенсиониране. Динамичните икономически условия в страната ни поставят приемните родители в ситуация на избор на социална роля, която едновременно е позната, но и носи материални дивиденди. Не бива обаче да се пропуска и фактът, че промяната, която настъпва у тях, позволява да преоценят в известна степен финансовата си позиция за ангажиране с приемна грижа. Това е за сметка на нравствено-ценностното изменение у приемните деца от една страна, от друга – удовлетворение за приемните семейства чрез постигнатите успехи и по-високи резултатите при възпитанието на детето. Включително и преодоляване на емоционални травми у него.

Може да се мисли, че съпоставката на доходите от предишната професия с настоящата на приемните родители е мотивираща за решението им, но по-сериозно е основанието да се визира този избор със социално-хуманното измерение на новата роля, отколкото с икономическото измерение. Така разбираемо, финансовият фактор включва пълноценно осъществяване на грижата, предвид задоволяване потребностите на приемното дете, които в много от случаите са свързани със специфични физиологични проблеми, емоционални кризи, нисък образователен и културен статус. Емпиричното изследване на приемни семейства в област Благоевград изрично маркира съществуваща практика за *настаняване на приемни деца от ромски етнос в български семейства, но и активното настаняване на ромски деца в приемни ромски семейства*. Анализът дава основание да се посочи, че тази социална практика се отразява

благоприятно и за двете страни в процеса. Което носи позитиви за общността като цяло, предвид констатираното чрез проучените мнения положително отношение на различните етноси към приемната грижа, чрез ангажирането им с нея. Реализира се *социално-трудова приобщаване* на представители на ромски етнос в конкретните случаи, чрез включването им в приемния процес. Настъпва и промяна в нагласите на родителите от български етнос по отношение на децата от ромски етнос. Трансформациите у отделните личности провокират изменения и в субгрупите, но и в общността в посока разбиране на екзистенциалната ситуация, в която се намира детето в риск. Може да се твърди, че *се получава „отваряне” на различните етнокултурни среди една към друга*, а усилията са фокусирани към подкрепящи детето позиции на възрастните, за формиране на лични негови позиции за свободен житейски избор, без да се минимизира значението на базовата му идентичност.

Факторът *информираност*, част от проучването, показва, че в началото на ангажираността си с приемна грижа, изследваните лица са имали по-скоро базова информация за процеса, основаваща се на наблюдение на други приемни семейства, от медийното пространство, от институции, с които са имали досег (Бюро по труда, Отдел „Закрила не детето”). Прави впечатление връзката между възрастта на кандидатите (40г. и нагоре), пола (всички изследвани са жени) и желанието за поемане на ролята „социален родител”. Вероятно, тези взаимодействащи си условия потенцират решението им, защото от една страна майките се осланят на минал педагогически опит (отглеждане на собствени деца), а от друга биологично зададената функционалност на майчинството сякаш подтиква към грижа, чиято липса чувстват, предвид редуцираната структура на семейството си (пълнолетни собствени деца). Обогащане на информираността на приемните родители се случва закономерно, както показват данните, с активното навлизане в приемната грижа, и това е особено валидно на *Етап трети: „зрелост”* от изграждането на приемничеството като качествено ново състояние на семейството. Паралелно с теоретическите знания, които получават чрез обучението и консултациите със специалистите, действителното съжителство с приемното дете предизвиква сериозен скок в информационното поле на семействата. На този етап се маркира и осезателното педагогическо „израстване” на родителите по пътя на „информалното социално

учене” между тях и приемното дете. Израстването потенцира съществуването на своеобразна „матрица на развитие на приемничеството” (подобно на структурата на потребностите в концепта на Е. Маслоу). Нейното действие се изразява в стремеж за надграждане на детските потребности от приемните родители, не единствено задоволяване на базови нужди на детето.

Повишаването на диференцираната информираност на Етап трети съдържа предпоставки и за възникване на стрес при родителите (и детето) с културно-ценностна, социална, емоционална, междуличностна характеристика. „Сблъсъкът” с личността на дете, съдържателно и функционално натоварена с емоционални лишения, физически травми, поведенчески кризи, е пресечната точка, от която започва реалната социално-педагогическа промяна у родителите и професионализирането им за качествено осъществяване на ролята „социални родители” – приемащи, подпомагащи, „заличаващи” белезите от травмите, формиращи различен светоглед у детето и насочващи го за към знанието за свободата от личния избор в живота.

ИЗВОДИ

Теоретичният анализ и осъщественото емпирично изследване в област Благоевград дава основание да направим извод, че развитието на приемното семейство се основава на действието на определени фактори в конкретен житейски момент, специфичен за всяко семейство.

От изведените констатации в рамките на емпиричното проучване, може да се заключи, че получените данни потвърждават верността на хипотезите, а именно, че *решенията за приемното семейство и бариерите за приемничество са най-силни, когато произтичат от личностните фактори. Най-силно влияещи бариери могат да се определят екзистенциалните решения (и страхове), семейните отношения, нравствените ценности. Когато ценностната система на семейството е повлияна от екзистенциалните страхове, действието на личностните фактори е най-осезаемо „за” или „против” приемничеството.*

При приемните семейства, обект на нашето изследване, се установи зависимост между дадения житейски етап, в който се намират и доминацията на фактори, които в тези случаи са от първостепенно значение за конкретните родители. Може да се

приеме, че проучените родители се намират на един екзистенциален кръстопът, част от характеристиките на който са свързани с колебания относно нов битиен избор и страхът от правилността му. Факторното влияние върху мотивацията на семействата, е двупосочно – част от факторите са бариери, затрудняващи изграждането и развитието на приемничеството, а други действат стимулиращо за осъществяването му. В зависимост от житейския период преди встъпване в приемна грижа, но и след това - в етапното преминаване, едно условие може да се прояви като стимул или бариера. С най-изразено влияние са *семейните отношения и нравствените ценности. Житейските страхове* са индиректно изказани в позициите на респондентите, и заемат сериозен дял в избора на родителите.

Въздействието на останалите фактори се преплита с горепосочените, като съществено условие за затвърждаване на решението на кандидатите става и „отварянето” културната среда, от която произхождат, за приемане на новата им социална роля от общността. Информираността, с която респондентите първоначално разполагат, позволява изграждането у тях на по-скоро идеализирани представи за профила на дете, за което могат да се грижат, от гледна точка на персоналния си педагогически опит. Информационното обогатяване впоследствие успява да ревизира погрешни представи и факти за същността на алтернативното родителство. Финансовата мотивация, действала в началото като подтик при част от изследваните, не е провокирала комерсиализиране на приемната идея при конкретните семейства. Чрез икономическите условия, те са успели да създадат поле за надграждане на усилията си към задоволяване на потребностите на детето, актуализирайки личността му чрез нов, позитивен семеен опит, чрез общочовешки ценности, различна формална и неформална среда, приобщавайки го към интелектуален труд и стимулирайки го за духовен растеж.

Въз основа на обобщените резултати, може да се приеме, че сериозен стимул за приемна грижа у изследваните лица, е съпоставяне от тяхна страна на моралните ползи от социалното родителство за семейството им и съответно за приемните деца, с екзистенциалната ситуация на самота и с необходимостта от „осмисляне на живота”. Особеностите на семейната матрица, контактите с външната среда, осъществявани и регулирани от формални и неформални източници, създават базата за социално-педагогическо „израстване” приемните

семейства. Разбирано и като професионализиране, то предполага изграждане на по-специфични родителски умения и компетенции. По този начин се потенцира позитивна промяна в личността на небιологичното дете, в изпълнение на целите на приемната грижа – детско благоденствие и цялостното развитие.

Базата на тази социално-личностна ориентирана и педагогически фокусирана промяна у приемните семейства, експертите залагат в началото на приемния процес, когато на практика се одобряват или отхвърлят кандидатите за приемна грижа. С усилия за трансформация се ангажират не само специалистите, ръководейки целенасочено процеса, но и самите кандидати, чрез съзнателна рефлексия и саморефлексия относно същността на грижата за дете в риск.

Развитието на алтернативните грижи в страната ни, показва, че освен физически и психически сили, емоционална стабилност, добри материално-битови условия, положителна семейна среда, наличието у приемните родители на потенциал за осъзнаване и инспириране на промяната, е може би едно от най-важните изисквания, които отправя социалната система. Така посоченото педагогическо „израстване”, промяна на приемните семейства може да се определи като „процес в процеса”. Или личностната промяна на родителя диктува изменения и в личността на приемното дете, и в социума. В този случай, децата не просто трансформират отношения със значими за тях възрастни и изграждат нови връзки, но и се налага самите те да се променят в условията на живот в два свята – рождено и формално семейство.

Анализът на емпиричните резултати, сочи че трансформацията в мотивационните позиции се диктува под въздействието на: обучителни програми; натрупване на нов емпиричен педагогически опит за грижа на дете в риск; осъществяване на социални контакти от нов тип – влизане в професионална приемна мрежа; от рефлексията на приемащите родители за новия им статут, водещ до промяна в статуса; от съжителство с приемно дете и неговите успехи в поведение, обучение, образование, различен светоглед; от подкрепяща експертна мрежа по време на всички етапи, но и от подкрепящите функции на собствената семейна среда. Затова, нашето допускане, че *„зрелостта” на приемничеството настъпва, когато успехите на родителя във възпитанието на приемното дете преодолеят бариерите на приемничеството, налице е трансформация на приемното семейство – в посока професионализиране (или в посока*

отказ от приемно родителство), е потвърдено. Апробирането на авторските въпросници, структурирани въз основа на предварително зададени критерии и показатели, позволи да се очертае изводът, че за проучената група приемни родители може да се мисли като за позитивен пример за развитие на приемничество в локалната общност, предвид анализиранияте предпоставки, които в случая са потенцирали израстване на семействата в социално-педагогически план. Което очертава и необходимостта от продължаване на целенасочените усилия за утвърждаване на модела на приемното семейство като добър социален пример за качествена грижа за деца.

Обобщено, за постигането на видими резултати по отношение на детето, приемните семейства е необходимо да се опират на т.нар. подкрепящи кръгове, чието взаимодействие и въздействие с тях позволява трансформацията им. Като *най-широк подкрепящ кръг* в приемната грижа разглеждаме обществото, институциите, специалистите, ангажирани с обучение и съдействие; за *по-широк кръг* на подкрепа смятаме примера на други реално действащи приемни родители, който влияе позитивно както върху отделните личности, така и на общността; *вътрешният кръг* на подкрепа се реализира предимно чрез подкрепата на семейството, близките, приятелите.

Съобразно резултатите от нашето изследване, предвид установяване на пропуски в нормативно-регулащ аспект, в обучителен и приобщаващ аспект на приемната грижа, е допустимо да се отправят и следните *препоръки* за изграждането на приемното семейство като социално устойчив образец за детска грижа в България:

1. *В нормативен аспект:*

✓ целесъобразно е включването в специфичната нормативна рамка на критерий за пределна възрастова граница на кандидатите за приемни родители, което би регулирало експертната дейност по документално отсяване, проучване и одобрение, и би позволило яснота за кандидатите относно включването им в приемна грижа;

✓ необходимо е обмисляне за ревизия на настоящите договорни отношения между страните в процеса (приемни родители и доставчик на социална услуга), които са тип граждански договори. Данните от емпиричното проучване показват, че семействата не одобряват този

тип работно споразумение, предпочитайки трудов договор, гарантиращ повече социално-здравни привилегии;

✓ добре би било актуализиране на Рамката за оценка на кандидати за приемни семейства, като елемент от методическата визия за обследване на кандидати за приемни родители, с насоченост към дълбочинно проучване на скрити мотиви за приемничество и за откриване на негативни нагласи, което би регулирало в професионално-етически план процеса по набиране на кандидати.

2. В обучителен аспект:

✓ необходимо е обмисляне за оптимизиране на общата натовареност на теоретичното обучително време на приемните семейства (сега е 60ч.), което би позволило по-задълбочено запознаване с естеството и спецификите на приемната грижа от родителите. В този аспект би допринесло за минимизиране на определени страхове и преодоляване на погрешни представи при прилагането на приемната грижа;

✓ целесъобразно е оптимизиране и на предварителната практическа подготовка на родителите, преди същинското въвеждане на приемното дете в новото семейство (повече на брой срещи, разнообразни ролеви ситуации и др.), като предпоставка за повишава на увереността им в новата социална роля и съответно по-качественото ѝ функционално изражение.

3. Приобщаващо-подкрепящ аспект:

✓ препоръчително е използването на локалната приемна мрежа, т.е. по-широкият кръг за подкрепа (действащи приемни родители на местно ниво – квартала, селото, града) по отношение развитието на приемната грижа, за приобщаване положително стимулиране на нови приемни родители. Нашето проучване показва, че именно добрият пример от такива субгрупи по места, където има приемна грижа, действат позитивно мотивиращо за влизане в системата на социални грижи от други хора;

✓ добре би било дейността на експертите и местните власти (най-широкият кръг на подкрепа) да се засили в посока по-активно включване на приемните родители в екипното взаимодействие, особено когато касае вземането на важни решения за бъдещето на приемното дете. Този кооперативен подход би повишил педагогическото израстване на родителите, и би потенцирал както „информалното социално учене”, така и неформалното такова за

качественото осъществяване на социално-педагогическата кауза на приемничеството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото изследване, очертавайки феномена на социалната услуга „приемна грижа” – от идея, реализирането на която заставя личността да се справя с множество предизвикателства, до своеобразно педагогическо „израстване” на приемните родители, дефинира позитивен пример за приемничество. Нормативните процедури, етапността в професионализирането, информационното обогатяване, сблъсъкът между етнокултурни ценности, традиции, норми, задвижват личностното трансформиране, за да поемат приемните родители социалната кауза за хуманно детецентрирани промени.

Теоретичният анализ на проблематиката, както и извършеното емпирично проучване маркират някои съществени социално-педагогически моменти. Най-напред, това е социална услуга, която в световен мащаб се споделя от все повече семейства в криза, респективно се прилага за все по-голям брой деца като екологичен и хуманистичен модел за закрила, в съответствие с човешките права. Доказаните непоправими вреди от институционално отглеждане и възпитание на подрастващи¹⁰, задвижват процеса по преразглеждане на формите на детска грижа, като приоритетно са въведени и в България алтернативни услуги, за сметка на съществуването на т. нар. домове. Още повече, че от екзистенциална и психологическа позиция, прекъсването на изначалните връзки с първичния за детето образ – този на майката, има негативно отражение върху живота му¹¹.

Съществени, но не напълно изследвани от науката са социално-педагогическите аспекти при реализирането на приемна грижа, които чрез настоящата разработка се откриха като *педагогическа, хуманно ориентирана свързаност между субектите*, която предполага развитие на приемното семейство за качествена грижа.

Историческите факти за развитие на услугата в България, анализирани в нашето проучване, показват намеренията на обществеността, институциите, неправителствени и благотворителни организации още от началото на 20. век за въвеждане на приемна грижа, тип формална, в която контролираща роля има държавата,

---

¹⁰ Bowlby, 1969, 1980, 1988; Browne, 2009;

¹¹ Верие, Н. (2005). Първичната рана. Да докоснем света на осиновеното дете. Издателска къща ЛИК. София.

задавайки критерии и стандарти, методики. Още тогава е било ясно, че отглеждането на дете в семейна среда има незаменимо положително въздействие върху физическото, психическото и емоционалното му израстване. Откритите три хронологични етапи в опит за вписване на приемното семейство като добър социален модел, извеждат трудностите, но и показват желанието за обществена работа в полза на детето.

Анализът на съвременното законодателство в сферата на алтернативните грижи, дава основание да се отбележат някои пропуски, свързани с нормативно определена пределна възрастова граница за кандидатите; кратко обучение; трудно прилагане на единна методика за приемна грижа по общини; недостатъчна продължителност на обучението. Съпоставката на видовете грижа, сочи че е необходимо внимание за преодоляване на негативи, които възникват при прилагането ѝ. Същевременно, сравнението между позитиви и негативи на приемната грижа задава и важен ракурс в трансформацията на семейството - *фокусирането към личността на детето от страна на приемните родители, трансформира семейството избрало да бъде приемно, и то търпи промени.*

Разгледано от позицията на световния опит, приемното семейство е необходим модел, но в съвременното българско общество все още се прокрадва скептицизъм и предразсъдъчност. Откриват се както по отношение на приемните родители, така и спрямо приемните деца. Една от конфликтните зони, е възможността приемното семейство да осинови дете, което също позволява за нарастване на стигмата върху приемничеството от социума, защото в този случай бива разбирано като път за „скрито” осиновяване. Експертната позиция се противопоставя на общественото мнение за приемната грижа, виждайки в нея възможност за ограничаване и дори „затваряне” входа на институцията, което на практика снижава настаняванията на деца в дом, център. Обобщението на практиката по въвеждане и прилагане на приемна грижа в страната ни, извежда и успехи във времето: деинституционализация на грижите за деца; справянето с емоционални и поведенчески проблеми; мотивационна промяна, педагогическо обогатяване и професионализация на приемните родители, което позволява практическа устойчивост на модела; позитивни тенденции във възприемането на семейния модел

отглеждане на деца от небιологични родители през последните години.

През последните две десетилетия, в България е осезаема нуждата от формиране на социален слой, със специфичен „социален характер”, фокусиран към съзнателно възприемане на значимостта на детското благополучие за обществото. Чрез конституиране на промени вътре в семейството, което е приемно, биват провокирани промени в цялостното обществено виждане като отношение към т.нар. маргинализирани групи (засегнати от икономическа стагнация в конкретен период от развитие на държавата, вследствие ниска образованост, загуба на трудови навици; със слаба родителска грамотност; с трудности при социалното включване и др.).

Оформянето на политиката към подобни групи, е мотивирано от обществена и от икономическа необходимост, предвид динамиката в съвременното общество – безработица и опити за ограничаването ѝ, мерки за повишаване доходите на населението, запазване на добрата семейна среда, ограничаване на семейното неблагополучие чрез финансови стимули, равноправие в общността, толерантни намерения за съжителство в интеркултурен свят.

СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ СПОРЕД АВТОРА:

Обобщението на изследването относно приносите може да стане на следните четири равнища:

1. На фактологическо равнище

1.1. Обосновано е взаимодействието на личностните и социокултурните фактори върху трансформацията на приемното семейство и резултатността им, предвид педагогическото „израстване” на родителите при осъществяване на грижа за дете. Показано е и влиянието на факторите като система на различните качествени етапи, специфични за промяната на семейството в приемно. Открити са важни мотивационни бариери, които в зависимост от екзистенциалната ситуация, в която се намира конкретното семейство, се преобразуват в мотивационни стимули за изграждането на приемничество. Извеждането им е въз основа на направените теоретико-синтетичен анализ на български и

чуждестранни постановки за същността и особеностите на приемното семейство и настоящето емпирично проучване на факторна система.

2. На понятийно равнище

2.1. Чрез понятието *три кръга на социална подкрепа* е открито мотивиращото значение на *типични* фактори за успешната социално-педагогическа промяна на приемното семейство, и за утвърждаването му като такова (*вътрешен кръг* – семейство, близки и приятели; *по-широк кръг* – позитивен пример за осъществяване на приемна грижа чрез други реално действащи приемни родители, активно съдействие от социални работници; *най-широк кръг* – общество, НПО, медии, законодателна власт). Установяването им е възможно, вследствие настоящето емпирично проучване в област Благоевград (Благоевград, Кресна, Симитли, Рилци). Открояването на трите кръга, показва необходимостта от синхронизиране на формални и неформални усилия за качествено изпълнение на реформата на грижата за деца в България.

2.2. Въведено е понятието „*информално социално учене*” в аспекта на приемната грижа, за обозначаване на процес по педагогическа трансформация на приемните семейства. „Информалното социално учене” предполага диалогичност при взаимодействията на ниво вътрешен кръг, на ниво по-широк кръг за подкрепа на приемното семейство. Въз основа на анализа на емпиричните резултати, този тип учене може да се разглежда като иманентна характеристика на приемния процес, в резултат от нуждата за по-качествена семейна среда, която благодарение на това да развие професионални родителски компетенции, за разбиране и подкрепа на приемното дете.

2.3. Въз основа на теоретичното дефиниране в дисертационния труд на понятието „*социално родителство*” като функционална характеристика на приемните семейства, анализът на емпиричните данни показва, че като реалност то се проявява в зависимост със социално-педагогическата зрелост на приемното семейство. Действителен израз социалното родителство получава при взаимодействието на субектите на различните качествени етапи, и особено на етап „*зрелост*”.

2.4. Въвеждането върху емпирична база на понятието „*базисни връзки*” обозначава съществени процеси при изграждането на приемни семейства, сериозно условие и проявление за които е създаване на доверителна свързаност между приемен родител и дете.

Тези базисни връзки имат водеща роля за преодоляване от детето на бариери като „конфликт на идентичността” и „конфликт на лоялността”, за екзистенциално стабилизиране и позитивна промяна в поведението му.

3. На методическо равнище

3.1. Създадени са два авторски въпросника - за изследване нагласите и мотивите на кандидатите за приемни родители и за изследване експертните мнения в сферата на приемната грижа. Въпросниците са структурирани въз основа на обосноваването като съществени социокултурни и личностни фактори за промяна на приемното семейство, в съответствие на целите на емпиричното изследване.

4. На теоретично равнище

4.1. Въз основа на разглежданите екзистенциални, психологически и педагогически постановки за приемната грижа и проведеното емпирично проучване, се извежда идеята за установяване на „матрица на развитие на приемничеството” по подобие на пирамидалната структура в концепта на Е. Маслоу за потребностите. В аспекта на приемната грижа, „матрицата на развитие” произтича от „информалното социално учене”, като същността ѝ изразява целенасочените усилия на приемните родители за актуализиране потребностите на приемното дете, и е резултат от педагогическото „израстване” на приемните семейства в качествените етапи.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Цветанова, В. (2013). *Приемното семейство – нормативна база и социалнопедагогически аспекти*. Педагогическата наука – теория и практика, кн. 1, 2013. Годишник на Факултета по педагогика, ЮЗУ „Неофит Рилски”. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”. с. 229-243.
2. Цветанова, В. (2014). *Навлизане на идеята за социалната услуга „приемна грижа” в България*. Лаборатория за наука-2014. В: Сборник „Лаборатория за наука” (Сборник с материали от докторантски научен форум и студентска научна сесия). Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски”. с 34-44.

3. Цветанова, В. (2014). *Родителските отношения към децата – фактор за учебни постижения (в големи/малки населени места)*. Образованието и възпитанието в малките населени места. Съст. Тр. Попкочев, Д. Г. Димитров. София: Изд. „Авангард Прима”. с. 53-63.
4. Цветанова, В. (2015). *Социално-интегриращи функции на приемното семейство*. Педагогика на девиантността. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски”. с. 161-183.
5. Цветанова, В. *Приемната грижа в България през 20. век* (под печат).